

Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Қазақ тіл білімі кафедрасы

ҚР ҰҒА академигі, филология ғылымдарының докторы,
профессор, көрнекті тіл маманы, әдебиет сыншысы,
публицист М.С. Серғалиевтің 85 жылдығына арналған
«МЫРЗАТАЙ СЕРҒАЛИЕВ ЖӘНЕ ФИЛОЛОГИЯ МӘСЕЛЕЛЕРІ»
атты халықаралық ғылыми-практикалық конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ

Астана, 2023

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ**

**ҚР ҰҒА академигі, филология ғылымдарының докторы, профессор,
көрнекті тіл маманы, әдебиет сыншысы, публицист М.С. Серғалиевтің
85 жылдығына арналған
«МЫРЗАТАЙ СЕРҒАЛИЕВ ЖӘНЕ ФИЛОЛОГИЯ МӘСЕЛЕЛЕРІ»
атты халықаралық ғылыми-практикалық конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ**

Астана 17 наурыз 2023 жыл

ӘОЖ 80/81
КБЖ 81.2
Қ70

Баспаға Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ғылыми кеңесі ұсынған

Редакция алқасын басқарған: Сыдықов Е.Б.

Редакция алқасы: А.Бейсенбай, Қ.Саркенова, Б. Әбдуәлиұлы (жауапты шығарушы),
Маликов Қ., Кенжалин Қ.К.

ҚР ҰҒА академигі, филология ғылымдарының докторы, профессор, көрнекті тіл маманы, әдебиет сыншысы, публицист М.С. Серғалиевтің 85 жылдығына арналған «МЫРЗАТАЙ СЕРҒАЛИЕВ ЖӘНЕ ФИЛОЛОГИЯ МӘСЕЛЕЛЕРІ» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. – Астана: Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, 2023. – 345 б.

ISBN 978-601-337841-1

Қазақ тіл білімінің қалыптасуы, дамуы, бүгінгі көтерілген дәреже-биігі – қазақ ғалымдарының ондаған жылдарғы ұжымдық ізденістерінің жемісі. Осы ұжымның ішінде М.Серғалиевтің есімі оқшау аталатын мамандар қатарында тұрады. Ол тіл білімі, публицистика, әдістеме бағытында қатар еңбек етіп, қазақ руханиятында өзіндік із қалдырды. Бүгінде ғалым-ұстаздың қалыптастырған ғылыми мектебі өз жұмысын жалғастыруда, сонымен қатар серғалиевтану ізденістері де басталып келеді. Жинақта жарық көрген ғалымның ғылыми мұрасына арналған зерттеулер – сол жұмыстардың нақты көрсеткіші.

Конференция Мырзатай Серғалиевтің ғылым мұрасын зерделеуге және жалпы филология мәселелеріне арналған. Жинақта отандық зерттеушілермен қатар, түркі тілдес елдер ғалымдарының тіл, әдебиет, тарих, әдістеме салалары бойынша жасаған баяндамалары мен мақалалары жарияланып отыр.

ISBN 978-601-337841-1

ӘОЖ 80/81
КБЖ 81.2

© Қазақ тіл білімі кафедрасы, 2023

XXI ҒАСЫР БАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ПРОЗАСЫ

ӘНАФИЯЕВА Ж.І.

*Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ магистранты.
Қазақстан, Астана қ.*

1. XXI ғасыр шеңберіндегі романдар

2. Дидар Амантай шығармаларындағы постмодернизм

Қазақ әдебиетінің ең күрделі де қиын, әрі ең құнды шығармаларының барлығы дерлік проза жанрында ерекше сипатқа ие. XXI ғасыр басындағы қазақ прозасы тәуелсіздіктің он жылдығымен, ұлттық рухты көтерудегі қаламгерлер қалам тартқан тарихи тақырыптармен, өткен дәуірдің бұрмаланған шындығын тарихи шындық негізінде көркемдеп, қайта жазумен, әдебиет арнасын кеңітіп ірі-ірі туындылардың өмірге келуімен есте қалды. Аласапыран тұста жазылған шығармалар бүгінгі күн тұрғысынан бағаланып, мүлде басқаша сипатқа ие болып, проза жанрының даму сипаты өзгерді. Ел арасындағы саяси оқиғалар мен әлеуметтік мәселелер, тұрмыс- тіршіліктің бәрі осы жанрда көрініс тапты.

Мәселен, XXI ғасыр шеңберіндегі қазіргі заманауи тақырыптарды көтерген романдар Ә.Нұрпейісовтың «Соңғы парыз» романы, М.Мағауиннің «Жармақ» (2009), Д. Досжанның «Ақ Орда» (2005), С. Елубайдың «Жалған дүние» (2003), Әлібек Асқардың «Бір күн, бір түн» (2008), Ә. Ыбрайұлының «Зауқайыр» (2014) роман-триллері, А. Әлменбеттің «Мимырт» (2013), Дархан Бейсенбекұлының «Қылтұсау» (2015), Сәуле Досжанның «Үлкен үйдегі үрей» (2013), Зияш Төлеуованың «Банкирдің өлімі» (2013) т.б. туындылары жоғары бағаланды. Қоғамдық дертке айналған келеңсіз уақиғалар, түрлі түйткілді мәселелер, халықтың әлеуметтік, тұрмыстық хәлі, жеке адамның психологизмі, тастанды бала тағдыры, қоғамдағы жағымпаздық, жемқорлық дерті, баспанасыздық, ауыл мен қала тақырыбы, жахандану үдерісі, ана тіліміздің тағдыры, техника тілі, әлеуметтік желі осы сынды тақырыптарды қаламагерлер шығармаларына арқау етті. Бірнеше адамның бір идеяны ұстануы сирек кездесетін құбылысқа айналды.

Қазіргі проза бұрынғыдай әсем сөзбен сурет салуды, ұзын сонар суреттеуді, небір түрленулерді, аса баяндауды құп көрмейді. Мұны оқырман талғамымен байланыстыруға болады. Бүгінгі прозада автор дәстүрлі прозадағыдай кейіпкермен біте қайнасып, бірге жүрмейді. Керісінше, өзін оқшау бөліп алып қоғамнан ізгілік іздеуде.

«Соңғы парыз» романы.

«Сондай да бір күн болған», «Сондай да бір түн болған» атты екі кітаптан тұратын роман – дилогияға әдебиетіміздің басты тақырыбы туған жер, адам тағдыры, ұлттық құндылықтар жайы сыйдырылған. XX ғасырдың екінші жартысындағы Арал теңізінің экологиялық тағдыры ел тағдырымен сабақтаса суреттелген. Роман адамның кешегісін, бүгінін, сондай-ақ ертеңгісін суреттеп отырып, қоғамның, әлеуметтік ортаның, туған жердің бүкіл тіршіліктің апатты экологиясын көркем тіл, кемел бейнелермен жеткізуімен құнды [1].

«Жармақ» романы.

«Жармақ» (2007) романы постмодернистік үлгідегі талғампаз оқырмандарға арналған туынды. Шығарма қазақ әдебиетіне жаңалық боп кірді. Себебі, соны үлгіде әлі де болса қайталана қоймаған фантастикалық жанрда жазылды. Адамдар қақ жарылып, бүтіннің бөлшегіне айналып жатпаса да, әр адам өз ішінде ұдайы екі ойдың жетегінде жүретіні, әр кезде екі жолдың жолайрығында тұратыны түсінікті. Әдетте, түрлі фантастикалық фильмнен көріп жүрген бұл «транс» жүйесінің қазақ әдебиетіне енгені өзгешелік болды [2].

«Ақ орда» романы.

«Ақ орда» (2005) романы - тарихи оқиғалар мен бүгінгі күн шындығы жан-жақты суреттелген тың туынды. Азаттық алғаннан бергі уақыттағы ел еңсесінің көтерілуі, Тәуелсіз

Қазақстанның рухани-саяси өмірін, отаншыл сана мен оған қарсы келетін кеселді күштердің тартысы романда кеңінен суреттеледі [5].

«Жалған дүние» романы.

Роман қазақ қоғамының жиырмасыншы жылдардағы аумалы-төкпелі дәуір шындығын: жаппай ашаршылық, елге төнген нәубет, асыра сілтеуден бастап, халықтың қалыптасқан салт-дәстүрін, ұлттық құндылықтарын жойып жіберуді көздеген саясатты әшкерлеуді мақсат еткен. «Жалған дүние» романы тоқырау кезеңге арналған. Роман символизм рухында жазылған, мистикалық сарыны бар, философиялық астары терең. Романда тіршілік философиясы, адамның жер бетіндегі миссиясы, мақсаты туралы автор толғаныстары молынан ұшырайды [6].

«Үлкен үйдегі үрей» романы. (2005) Роман тақырыбына өзек болған авторлық идея бірнеше ғасырлық тарихы бар Қарқара өңіріндегі ескі үй төңірегінде өрбиді. Роман тақырыбына арқау болған уақыт пен кеңістік әдебиетімізде, әсіресе, тәуелсіздік алған жылдардан кейін ерекше қозғалған тақырыптардың бірі - кеңес үкіметінің орнауы мен 1937 жылғы жаппай қуғын-сүргін уақыты мен тәуелсіздік жылдар аралығын қамтиды. Сол тарихи уақытқа куә – үлкен үй. Бірақ роман өткен тарихи кезеңдік тақырыптарды қозғаған романдардан мүлдем өзгеше болмыс-бітімімен ерекшеленеді [7].

Тәуелсіздік тұсындағы қазақ прозасына белсенді араласып жүрген Ш.Мұртаза, М.Мағауин, Қ.Жұмаділов, Т.Рыскелдиев, Ә.Сараев, Т.Тілеуханов, Т.Нұрмағамбетов, Ұ.Доспамбетов, Н. Дәутайұлы, Ә. Асқаров, С. Асылбек, Ж.Шаштайұлы, Р.Отарбаев, Қ. Түменбай, Н.Ақыш, М.Байғұт, К.Рахымжан, А.Кемелбаева, Ж.Қорғасбек, А.Алтай, Д.Амантай, Д.Рамазан тәрізді жазушылардың қатары Мәдина Омарова, Лира Қоныс, Мақсат Мәлік, Дархан Бейсенбек, Арман Әлмембет, Алмас Мырзахмет, Әлібек Байбол, Алмас Нүсіп, Әсем Қоспағарова, Үміт Зұлхарова, Мирас Мұқашев, Айнұр Шамшейтова, Аягүл Мантаева, Бейбіт Сарыбай, Ерболат Әбікенұлы, Мәлік Отарбай, Мәди Алжанбай, Қанат Әбілқайыр, Қанат Тілеухан, Нұрлан Қабдай, Мерей Қосын сынды жас жазушылармен толысты.

Қалың оқырманнан лайықты бағасын алған, қазақ қара сөзінің көкжиегін кеңейткен, жазушы, романист, философ Дидар Амантайдың постмодернистік үлгіде жазылған шығармаларына аз-кем тоқталып өтуді жөн көрдік. Оның «Гүлдер мен кітаптар», «Тоты құс түсті көбелек», «Шайтан мен шайыр» романдары мен «Мен Сізді сағынып жүрмін» повесі, «Көзіңнен айналдым» сияқты әңгімелері постмодернистік эстетикаға мейлінше жақын [1]. Қаламгердің алғашқы кітабы 1996 жылы «Постскриптум» деген атпен шықты. Кейіннен «Қастерле мені» (романдар, повестер, әңгімелер, эсселер 2000), «Гүл мен кітаптар» (Роман, 2003), «Күзгі рандеву» (повесть-әңгіме 2005) кітаптары жарияланса, «Нұрғиса Тілендиев», «Әлжаппар Әбішев», «Қасым Аманжолов», «Жүсіпбек Елебеков», «Мұқтар Мағауин» деректі фильмдердің, «Гэкку» («ФЭФ») «А-ға оралу» деген көркем фильмдерінің және де «Қарсы бақылау» телесериалының сценарийін жазды. Қаламгердің бес томдық шығармалар жинағының алғашқы томы – «Қарқаралы басында» деп аталса, екінші томы “Махамбет философиясы” деген атпен жарияланды. Автор бір сұхбатында «Қазақ прозасында ықшамдылық та, ақындық сипат та бар, бірақ сирек. Ол ХХІ ғасырдың талаптары модернистік әдебиет ережелеріне сәйкес келеді мен осыған орай анық (нақты) деталь прозасы деген термин ойлап таптым»- дейді. [2]

Қаламгер шығармаларының тағы бір ерекшелігі, өзі айтқандай- қысқалығында, ықшамдылығында. Жазушы еңбектерін зерттеушілер оны модернистік не болмаса постмодернистік бағытпен үйлесімдік тапқандай деп баға береді. Қаламгер шығармалары бір емес бірнеше әдеби шығармалардан жинақталағандай әсер береді оқырманға. 2001 жылы шыққан «Гүлдер мен кітаптар» романы қазақ әдебиетіне жаңа серпіліс әкелгендей болды. Әдебиетте тоғысқан сыншы-зерттеушілер мен әдебиеттанушылар арасында өзара қарама-қайшы сыни ой-пікірлер туғызған бұл шығарманың құндылық дәрежесін уақыттың өзі-ақ дәлелдеп бергендей. Біз қарастырып отырған роман желісі уақыт пен кеңістікті, мезгілді

белгісіз етіп қоятын, бір сөзбен айтқанда, терең қилы шиеленістерге өрбитін постмодернизм сарынында жазылды. ХХІ ғасырда, яғни қазіргі кездің оқиғасы ретінде бастау алды. Бас кейіпкер кітап жазуға бел байлап, бүкіл күш-жігерін сонда жұмылдырады. Барлық ой-тұжырымы, айналасы, бар жинаған білімі мен рухани әлемі, таныстары, күнделікті өмірі – қаламгердің қалам тербеп жатқан шығармасының басты идеясы болып кетеді. Сондықтан да оның жазып жатқан кітабы ол үшін ерекше әлемге айналған [2 , 1]. Әлішер айналасымен үйлесімділік тапқысы келеді, алайда, өз заманындағы адамзат баласының рухани-мәдени болмысының мүшкіл халіне қатты қынжылып, жалғыздыққа бет бұрады Тарихтың қай дәуірінде болмасын осындай ерекше тұлғалардың жалғыздық пен дара әлемде өмір сүргені белгілі. Жалғыз қалу, айналадан безіну, оқшаланып өмір сүру тұлға үшін – өзін-өзі жетілдірудің, рухани кемелдену мен өн бойындағы бүкіл қабілеттерін өмірлік мақсаттары үшін толық жүзеге асырудың бірден-бір жолы.

Қорытынды

Қазақтың сөзі – қазақтың рухы, жаны, жүрегі. Қазақ прозасы соңғы ширек ғасырда біраз белестерді бағындарды. Бұл тұстағы әдебиеттің негізгі жетістігі – азаттық жолында басын бәйгеге тігіп, жанкешті ерлік жасаған тарихи тұлғалардың көркем бейнесінің жасалуы еді. Азат елдің әдебиеті әлі де сом тұлғалар мен соны шығармалармен толығыра түсетініне сеніміміз мол.

Әдебиеттер тізімі:

1. Әсемқұлов Т. Қазіргі қазақ прозасының бағыт-бағдары. – otuken.kz
2. Мағауин М. Көк мұнар. – Алматы: Жазушы, 1972. – 218 б.
3. Амантай Д. Қарқаралы басында: роман, повесть, әңгімелер, эсселер, өлеңдер. 1-том. – Алматы, 2010. – 396 б.
4. Жарылғапов Ж.Ж. Қазіргі қазақ әдебиеті: оқу құралы / Ж.Ж. Жарылғапов, А.А. Мырзахметов. — Алматы: Эпиграф, 2016. — 164 б.
5. Досжан Д. Ақ орда. – Астана: Елорда, 2005. – 524 бет
6. Елубай С. Ақбоз үй. Трилогия. – Алматы: Жазушы, 2005. – 528 б.

ЖЫРАУЛАР ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ ХАНДАР БЕЙНЕСІ

ЖАЛЕЛОВ Д.С.,

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ докторанты.

Астана, Қазақстан

Аңдатпа. Мақалада хандық дәуір әдебиетінің көрнекті өкілдері жыраулар поэзиясындағы хандардың бейнесі жан-жақты талданады. Асан қайғы, Жиёмбет, Марғасқа, Бұқар сынды жыраулардың ханға қарата айтқан толғауларынан мысалдар келтіріледі. Хан мен халық арасына алтын көпір бола білген жыраулар шығармашылығына әдеби талдаулар жасалынады. Авторлық ауыз әдебиетіне тән жыраулар поэзиясындағы өр рухты хандар бейнесін ашуда: саралау, әдеби талдау, зерделеу, жинақтау әдіс-тәсілдері қолданылады. Жыраулар – хандық дәуірі әдебиетінің көрнекті әрі айшықты өкілі. Толғауларындағы тақырып ерлік пен елдікке құрылған. Толғау арқылы заманында өмір сүрген хандардың келбеті мен іс-әрекеттерін сол қалпында жеткізе білген. Қазақ хандығы тұсындағы хандардың ішкі және сыртқы саясатын да жыраулар поэзиясын зерделеу арқылы бағамдай аламыз. Бүгінгі таңда хандар бейнесін анықтап, саралау өзекті болып отыр. Хандық дәуір әдебиетіндегі жыраулар шығармашылығын қарастыра отырып, хандардың тұлғалық қасиетін анықтап, ел билеудегі ерекшеліктері мен